

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Кафедра історії України
Інститут історії України НАН України

ВЕЛИКИЙ ТЕРОР 1937 – 1938 років: ЖЕРТВИ ТА ВИКОНАВЦІ

Збірник наукових статей

Полтава – 2019

УДК 94(477) «1934/1938»:323.282(082)

В 27

Великий терор 1937 – 1938 років : жертви і виконавці : збірник наукових статей . – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2019. - 210 с.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 11 від 25 квітня 2019 року)

Рецензенти:

Нестуля О.О., доктор історичних наук, професор, ректор ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Лук'яненко О.В., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін ПНПУ імені В.Г. Короленка

Редакційна колегія:

Степаненко М.І., доктор філологічних наук (головний редактор);

Бабенко Л.Л., доктор історичних наук (заступник головного редактора);

Сітарчук Р.А., доктор історичних наук;

Подкур Р.Ю., кандидат історичних наук;

Кокін С.А., кандидат історичних наук.

Від редакційної колегії:

Автори несуть відповідальність за повноту висвітлення зазначеної теми, системність викладу, достовірність наведених фактів, правильне цитування, написання власних імен та аббревіатур тощо. Статті подаються в авторській редакції.

У збірнику вміщені статті, присвячені аналізу політичних репресій радянської влади, під яких припадає на період 1937–1938 рр. Розглядаються питання історіографії проблеми, нові інтерпретації джерел, нові напрями та аспекти досліджень політичних репресій в Україні. Акцентується увага на проблемах меморіалізації жертв Великого терору, формування пам'яті про події на колективному й індивідуальному рівнях.

ЗМІСТ

<i>Подкур Р.Ю.</i> ІСТОРІОГРАФІЯ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937–1938 рр.: ДИНАМІКА, ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
<i>Киридон А.М.</i> ВЕЛИКИЙ ТЕРОР: ПАМ'ЯТЬ І ПОСТПАМ'ЯТЬ	16
<i>Кокін С.А.</i> ПОЛЬСЬКА ОПЕРАЦІЯ НКВС У КОНТЕКСТІ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937-1938 рр.: ДОСВІД ВИВЧЕННЯ В УКРАЇНІ	28
<i>Капустян Г.Т.</i> ДЕПОРТАЦІЯ ПОЛЬСЬКИХ СПЕЦПЕРЕСЕЛЕНЦІВ-ОСАДНИКІВ ІЗ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ (1940 р.)	46
<i>Романець Н.Р.</i> ПОКАЗОВІ СУДОВІ ПРОЦЕСИ НАД РАЙОННИМ КЕРІВНИЦТВОМ ЯК СКЛАДОВА АНТИШКІДНИЦЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ ДОБИ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937–1938 рр.	52
<i>Кузіна К.С.</i> ОБРАЗ НАРКОМВУНСПРАВЦЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РАДЯНСЬКИХ ЗМІ (1937–1938 рр.)	60
<i>Петренко І.М.</i> ІСТОРИК НАТАЛІЯ МІРЗА-АВАКЯНЦ (1889-1940) ЯК ЖЕРТВА ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ В УКРАЇНІ	67
<i>Стрілець В.В.</i> СУДОВИЙ ПРОЦЕС У СПРАВІ СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ	80
<i>Мельничук О.А.</i> ВІДЛУННЯ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937-1938 РР. В СЕЛІ МЕЛЬНИКІВЦЯХ НА ВІННИЧЧИНІ	87
<i>Ведєнєв Д.В.</i> ФАБРИКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ПРОТИ ІЄРАРХІВ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР ПІД ЧАС ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937–1938 РР	93
<i>Оліцький В.О.</i> КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА СУМЩИНИ У 1937–1938 РОКАХ: УМОВИ, МАСШТАБИ, НАСЛІДКИ	103
<i>Шевчук С.М.</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ГЕОГРАФІЇ ТА КАРТОГРАФІЇ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВТРАТИ	113

<i>Киридон П.В.</i> ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРАВЛЯЧОЇ НОМЕНКЛАТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ЯК ПІДґРУНТЯ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ	122
<i>Довбня О.А.</i> РЕПРЕСІЇ ПРОТИ КОМПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКОЇ НОМЕНКЛАТУРИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ»: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ	130
<i>Блохин Д.</i> ДУХОВНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ ГЕНОЦИД В УКРАЇНІ: ЛЕНІНСЬКО-СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ	138
<i>Вільховик О.В.</i> ФОРМИ І МЕТОДИ ТЕРОРУ В СЕРЕДОВИЩІ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ У 1930-ИХ РР	146
<i>Нємцев І.А.</i> ПОЧАТОК ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ У ШАЛИГИНСЬКОМУ РАЙОНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	152
<i>Бабенко Л.Л.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ НКВС НА ПОЛТАВЩИНІ В 1930-ті рр.: ВЕЛИКИЙ ТЕРОР	160
<i>Якименко М.А.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА ПОЛТАВЩИНІ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ (ДО 85-РІЧЧЯ ТРАГЕДІЇ)	171
<i>Лахач Т.О.</i> ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО АСПЕКТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933-Х РОКІВ	189
<i>Бондарчук Є.В.</i> ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ГОЛОДОМОРУ І КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ	196
<i>Сезін Д.С.</i> НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ «БОЛЬШОГО ТЕРРОРА» НА ОСНОВЕ ИЗУЧЕНИЯ ЛИЧНЫХ И СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЛ СОТРУДНИКОВ НКВД	200
<i>Сезін С.Ю.</i> ДЕЛО СТАРШИНЫ БЕЗРУЧКА ЧАПАЕВСКОЙ ДИВИЗИИ (АПРЕЛЬ 1937 ГОДА)	205

січня 1939 р. за участю секретаря обкому КП(б)У Маркова та секретаря міському КП(б)У Горленка. На зборах були присутні 36 членів ВКП(б) та 11 кандидатів, які заслухали доповідь секретаря парткому управління «Про викривлення в практичній роботі Полтавського Облуправління НКВС, грубі порушення постанови ПК ВКП(б) і РНК СРСР від 17 листопада 1938 р., про фальсифікацію слідчих протоколів і спецповідомлень у вищестоящі органи з боку керівництва УНКВС, про рішення парткому від 18 грудня 1938 р. і завдання у подальшій роботі колективу УНКВС». Збори проходили бурхливо: викривалися жахливі порушення у веденні слідства, побиття звинувачених, фальсифікація протоколів тощо. Виступаючи також заявляли, що в обком партії та керівництву НКВС про такі факти повідомляти боялися, хоча для них це й не було таємницею. Начальника УНКВС О.О. Волкова на зборах не було – 14 січня 1939 р. його заарештували, а 20 липня 1941 р. у Москві засудили до страти і розстріляли. Він став непотрібним системі.

10–21 березня 1939 р. відбувся XVIII з'їзд КПРС, який визначив нові завдання партії. Серед них передбачалося зменшення внутрішнього терору та перенесення уваги на зовнішньополітичні цілі і проблеми. На Полтавщині, як і по всій республіці, суспільна атмосфера визначалася наслідками масових репресій.

УДК 329.15:316.756 (323.3+17.023.32) (477) «193»

Якименко Микола Андрійович

д.і.н. професор

Полтавської державної аграрної академії,

член ГО «Полтавське товариство

сільського господарства»

(м.Полтава)

ДО ПИТАННЯ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА ПОЛТАВЩИНІ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ (до 85-річчя трагедії)

У статті здійснена спроба аналізу деяких дискусійних питань щодо здійснення політики «терору голоду» в конкретно-історичних умовах Полтавщини початку 30-х років ХХ століття. Розкрито окремі сюжети, пов'язані з практикою голодомору в Полтавському районі, та роль

у цьому процесі Полтавського міського комітету комуністичної партії України.

Ключові слова: *Полтавщина, голодомор-геноцид, селянство, «буксирні бригади», міськпартком.*

Організоване за ініціативи президента Віктора Ющенка видання «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні», яка побачила світ у 2008 році, суттєво стимулювало подальше вивчення цієї найтрагічнішої сторінки вітчизняної історії. Це стосується як України загалом, так і полтавського краю, зокрема. Лише за останні чотири роки побачили світ ґрунтовні публікації таких відомих істориків, як В. І. Марочко [34,35] В. Сергійчук [42], С. Кульчицький [32], В. Ревеґук [41], та ряд інших. Окремо слід відзначити публікацію такої енергійної дослідниці вітчизняної історії, як наша землячка Ганна Тимофіївна Капустян [26]. Оригінальність цієї праці полягає, зокрема у тому, що вона одночасно має і теоретичне і яскраво виражене практичне значення, адже авторка змогла залучити до опитування свідків голодомору майже півсотні студентів свого вишу. Впевнений, що емоційні розповіді тих, хто пережив жахіття 33-го, назавжди залишаться у серцях студентської молоді.

Певний внесок у висвітленні подій 1932-1933 років в Україні зробили і представники української діаспори, чие життя і діяльність у тій чи іншій мірі були пов'язані з полтавським краєм. Серед них слід назвати насамперед таких інтелектуалів, як Дмитро Соловей та його донька Оксана Соловей, Дмитро Нитченко, Іван Майстренко, Василь Гришко, Василь Барка, Наталя Кузьменко та Левко Суслик. Про першого з названих осіб видатний американський дослідник голодомору Джеймс Мейс писав: «Якщо є історик, який заслуговує на пам'ятник..., то це Дмитро Соловей» [44, с. 11].

Відзначаючи реальні здобутки у вивченні українського голодомору – геноциду, станом на 2018 рік, тобто 85-ї річниці події, зазначимо, що залишаються недостатньо з'ясованими деякі важливі сюжети, які поки що не дають можливості відновити повну картину злочину комуністичних верховодів проти українського народу у вікопам'ятних 30-х роках ХХ ст. До цього часу, наприклад, не дана відповідь на питання, чому в одних регіонах тієї чи іншої області, включаючи, звичайно і Полтавщину, голодомор забрав на порядок більше людських життів, ніж у деяких інших, нерідко, сусідніх? Навіть у згаданому нами фундаментальному дослідженні «регіональних відмінностей втрат від голоду 1932-1934 рр. в Україні» поважні автори так і не дали відповідь на питання: чому у 1933 році втрати від голоду на Полтавщині були най-

більшими серед усіх інших областей України – 24% усього сільського населення? [5, с. 112] До цього часу серед дослідників немає остаточного консенсусу і щодо загальної кількості загиблих від голодомору 1932-1933 років. На Полтавщині тривалий час досліджував події 30-х років ХХ ст. кандидат історичних наук, доцент О. П. Єрмак. Віддаючи належне його публікаціям не можемо не згадати і окремі спірні моменти, які він у загальному плані сформулював у своїй рецензії на «Національну книгу пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Полтавська область», яка побачила світ у збірнику наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Історична пам'ять» за 2009 рік [18]. Майже усю свою рецензію її О. П. Єрмак присвятив, власне, не самій «Книзі пам'яті», а вступній статті до неї, яку підготував автор цих рядків [47]. Рецензент висловлює свою незгоду з тезою про те, що одним з методів боротьби з аграрним перенаселенням тогочасна влада вважала переселення тієї частини населення, яка на місці свого постійного проживання не могла знайти собі відповідні джерела існування. Звідси – вимога навести не бездоказові авторські припущення, а «вагомі аргументи, підкріплені відповідними документами» [18, с. 137]. Отож наводимо такий документ: постанову Ради Праці і Оборони СРСР від 17 жовтня 1924 р.: «Про найближчі завдання колонізації і переселення» [38, с. 18]. Наступними постановами були конкретизовані завдання і форми проведення переселенських заходів, у яких знаходимо вимогу віднести до числа першочергових кроків «переселення частини надлишкового (підкреслено нами – М. Я.) селянського населення з найбільш малоземельних районів на окраїні країни» [23]. Хіба поняття «надлишкове» (у першоджерелі «избыточное») не тотожне терміну «зайве»? Загалом же саме «наприкінці 1924 першій половині 1925 рр. було відкрите планове переселення у багатоземельні райони СРСР» [37, с. 69]. Таким чином політика комуністичної влади, спрямована на «подолання безробіття», як пише О. П. Єрмак, цілком і повністю вписується у програму виселення на територію східних окраїн СРСР надлишкового населення, чисельність якого на 1932 рік за прогнозами українських демографів мала стягнути згаданих у рецензованій статті 7117000 осіб. О. П. Єрмак написав свою рецензію у 2009 році. На цей час вже побачило світ безліч публікацій на тему голодомору, включаючи і ті, автором яких був сам рецензент. І незважаючи на існуючі загальновідомі докази того, що голодомор був явищем спланованим тогочасною владою, О. П. Єрмак висловив свою незгоду з цією тезою, не навівши при цьому жодних аргументів. А те, що чисельність жертв голодомору склала по Україні близько 7 млн., тобто практично співпала з

обрахованою демографами у 20-ті роки кількість так званих «надлишкових» осіб, вважає явищем випадковим, ніяк не пов'язаним з планами по «скороченню народонаселення». Така позиція виглядає досить дивною, якщо пригадати у цьому зв'язку плани Петра Столипіна по скороченню народонаселення в густонаселених регіонах європейської частини тогочасної країни саме шляхом переселення на східні окраїни імперії, що є загальновідомою подією [43,49]. Не випадково ж, очевидно, що саме у 1925 році побачила світ книга колишнього чиновника, Переселенського управління царських часів А. П. Яхонтова та деяких інших авторів, які всіляко обґрунтовували (на основі вже наявного історичного досвіду) найоптимальніші, на їхню думку, шляхи реалізації урядової переселенської політики в умовах НЕПу [50,51]. З урахуванням того, що реалізувати програму виселення так званого «надлишкового» населення через ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів до 1930 року не вдалося, ми і припускаємо, що московські верховоди звернулися до такого нелюдського методу, по скороченню народонаселення України, який в сучасній літературі кваліфікується як «терор голодом». А він, як вже доведено українськими і багатьма зарубіжними фахівцями, якраз і скоротив приблизно на 7 млн. мешканців України.

О. П. Єрмак у своїй рецензії на нашу публікацію висловив свою незгоду з авторською тезою про фальсифікацію радянськими керівниками перепису 1939 року, вважаючи його таким, що сумніву не підлягає. При цьому мій шановний критик очевидно забуває, що теза про фальсифікацію перепису 1939 року була сформульована іншими дослідниками голодомору задовго до того, як побачила світ. «Національна книга пам'яті» [31, с. 215]. Найновіші ж публікації лише підтверджують факт «умисної фальсифікації перепису 1939 р.», [35, с.131] щоб приховати величезні втрати населення СРСР в часи насильницької колективізації сільського господарства. У своїй рецензії О. П. Єрмак зайшов так далеко, що матеріали перепису 1939 року, які зберігаються у Державному архіві Полтавської області назвав «первинними» і «за радянських часів вони ніколи не публікувалися. У наступному ніяких коректив і поправок у тексті цього документа не робилося і тому підстав вважати його сфальсифікованим немає» [18, с. 138]. Свідомо чи ні, але рецензент вводить читачів в оману. Перша заувага - вказані рецензентом матеріали справи № 108 фонду П-3938, опис 1 не є первинними хоча б тому, що записи про чисельність населення за 1939 та інші роки «зроблено 31 грудня 1953 року начальником сектора статистики С. Берліним» [14, с. 80] - цитуємо згадане джерело. Отже, записи про чисельність населення за 1939 рік було зроблено через 14 років після самого перепису (!). Чи можна назвати їх первинними? Навряд чи. Це

по-перше. По-друге, ніяких узагальнюючих даних по області у цій справі, на яку посилався О. П. Єрмак, немає. Чи не тому сам рецензент ніяких виписок із відповідних даних по сільських радах не робив, що він сам засвідчив своїм підписом на відповідному аркуші самої спра-ви. І вже зовсім незрозумілим є його зауваження щодо використання у рецензованій статті матеріалів «так званої поточної статистики наро-донаселення станом на 1 червня 1936 року». Рецензенту незрозуміло, «що це за статистика, де зберігається або опубліковане вказана дже-рело інформації». Авторів цих рядків незручно пояснювати такому досвідченому досліднику поняття «поточна статистика». Впевнений, він це добре знає і, між іншим, сам, у ряді випадків, її використову-вав [16, с.162]. Що ж до джерела інформації про поточну статистику за 1936 рік, то воно вказане на сторінці 17 моєї вступної статті – це книга Геннадія Єфименка [20, с.110-112], якій не довіряти немає жодних підстав. Недолугим виглядає і звинувачення у «тенденції до завищення числа жертв Голодомору 1932-1933 років». О. П. Єрмак в одній із публікацій за 1997 рік визначив число жертв вищезгаданого періоду у близька 500 тис. осіб [19, с.49]. Але ж раніше його розрахунки демографічних втрат давали іншу цифру - 985,2 тисяч [15, с.158], тобто приблизно стільки ж, як і у рецензованій статті. На думку О. П. Єрмака говорити про мільйони жертв голодомору немає підстави тому, що у даному випадку залишаються поза увагою ті селяни, які були «розкуркулені» і вислані за межі Полтавщини під час колективізації, а також репресовані «за політичними мотивами», «розстріляні чи опинилися у таборах ГУЛАГу та на засланнях», або «виїхали до інших міст України, на шахти Донбасу, на індустріальні новобудови тощо» [18, с. 138].

По-перше, безпаспортним селянам було майже неможливо кинути свою домівку без дозволу місцевих органів влади. По-друге, масових оргнаборів на новобудови у 1932-1936 роках відповідні документи у Полтавській області не фіксують. Що ж до кількості репресованих, то їх число у цьому краї обмежується кількома тисячами і аж ніяк не десятками тисяч, що не мало великого впливу на загальні демографічні втрати даного регіону у майже мільйон осіб. Що ж до мігрантів, то їх виїзд з Полтавщини значною мірою компенсується переселенням сюди людей у 1933-1935 роках мешканців Російської Федерації. [45:86]

Якщо говорити про репресованих у 1937-1938 роках на Полтавщині, то їх зафіксовано 12,4 тис. осіб. [27, с.39] Але ж далеко не усі вони були розстріляні або відправлені у далекі табори ГУЛАГу. Так, наприклад, у 1937 році було арештовано викладача Полтавського сільськогосподарського інституту Віру Кушніренко. Вирок суду - 5 років у виправно-трудових таборах віддалених місцевостей СРСР. У 1939 році

Віра Платонівна вирок оскаржила. Усі обвинувачення з неї було знято і вона повернулася до викладацької роботи у рідному інституті. [6, с.246]

Цікаво, що критикуючи точку зору автора цих рядків за «мільйон жертв», сам же критик в одному випадку кількість жертв голодомору визначив у 985,2 тис. [19, с.49], а в іншому – говорить про «майже мільйон».[16, с. 108] Ми ж продовжуємо наполягати на тому, що цифра у мільйон жертв аж ніяк не може вважатися перебільшенням, якщо мати на увазі факт фальсифікації перепису 1939 року, у якому пан Єрмак упевнений на усі 100%. Свого часу автор цих рядків за-стосував методику обчислення мешканців Полтавщини на основі ви-користання так званого природного приросту населення починаючи з перепису 1917 року по тих же самих 44 районах Полтавщини, оприлюднивши ще у радянські часи (1989 рік) цифру демографічних втрат за 1917- 1933 роки, близьку до 1,5 млн осіб. [48] Звичайно, частина втрат народонаселення припало на період громадянської війни, проте у нас немає сумніву про надвисоку смертність саме у 1932-1933 роках, яка у наступному різко зменшилась тому що комуністична влада досягла, врешті-решт «запланованого рівня смертності» [4;120]. Наведена цифра, між іншим, не викликала заперечень таких знаних полтавських економістів, як В. С. Жученко і Л. В. Жученко. [21;48] Позиція автора цих рядків полягає у тому, що дослідник має право використовувати будь-яку не заборонено законом інформацію Що ж до перепису 1939 року, то згідно наших експертних оцінок маємо місце хоч і незначне, але все ж таки завищення реальних показників народонаселення Полтавщини порівняно з переписом 1937 року щонайменше на 5%. Для прикладу наведемо відповідні дані по 5 районах нашої області (див. табл.1).

Отже, якщо перепис 1939 року зафіксував у згаданих районах 79,8% людності у порівнянні з переписом 1926 року, то перепис 1937 року – лише 73,0%.

Таблиця 1*

Райони		Чисельність населення за переписами (у тис. осіб)		
		1926 рік	1937 рік	1939 рік
1	Машівський	24,1	18,3	19,7
2	Новосанжарський	81,5	56,2	57,7
3	Шишацький	50,2	34,9	38,9
4	Оржицький	48,3	38,5	40,2
5	Чорнухинський	48,2	40,0	43,2
Разом		252,3	184,9	199,5
У відсотках		100	73,0	78,9

*Джерело: 16;106-107, 20;110-112.

Це і є прямий результат фальсифікації перепису 1939 року. Якщо екстраполювати згадані 5% фальсифікації на усю тогочасну країну, то вийде досить суттєва корекція (у межах 15 млн осіб), яка мала на меті применшити втрати народонаселення СРСР за роки широко розрекламований 2-ї п'ятирічки з її Стахановим та іншими героями «соціалістичної праці».

Після цих загальних, у ряді випадків, контраверсійних зауважень, перейдемо безпосередньо до тих подій, які, врешті-решт, отримали своє узаконене визначення як голодомор – геноцид [40]. Причин цієї жахливої з усіх точок зору сторінки у житті нашого народу було кілька. До числа загальних відносимо ігнорування комуністичною владою життєво необхідних потреб хліборобів та негативне відношення ідеологія марксизму-ленінізму до селянства як такого. За словами відомого дослідника голодомору Роберта Конквеста, якого ми вже згадували раніше, К. Маркс називав селян «ідіотами», В. І. Ленін – «дикунами», Й. В. Сталін – «покидьками», а М. С. Хрущов – «безсоромними індивідуалістами» [31;34]. Інша причина голодомору – індустріалізація країни, проголошена Москвою у 1926 році. Щоб закупити необхідне обладнання для нових заводів і фабрик, потрібна була валюта, яку можна було отримати у тому числі і за рахунок традиційного для Російської імперії експорту зерна. Запропоновані ж державою закупівельні ціни були значно нижчими за ринкові (в окремих випадках у 12 разів), що у 1928 році спричинило кризу хлібозаготівельної кампанії [28, с.107]. Саме з метою максимального вилучення у селян сільсько-господарської продукції і було придумано такий оригінальний витвір радянської системи, як колгоспи, про які в основоположників марксизму-ленінізму немає навіть згадки.

Щоб не допустити колективного супротиву селянства курсу влади на ліквідацію одноосібного господарювання, комуністичний центр, у своїй традиційній манері ведення класової боротьби «розподіляй і володарюй», вирішив нацькувати одну частину села на іншу, оголосивши заможне селянство так званими «куркулями», тобто ворогами радянської влади. Керований комуністами уряд УСРР 13 серпня 1929 року беззаперечно виконав відповідну вказівку Раднаркому СРСР від 20 лютого 1929 року, розробивши спеціальну інструкцію щодо критеріїв визнання того чи іншого господарства куркульським. Найважливішими показниками були такі, як «вживання найманої праці», наявність млина, олійниці, круподерні, або «іншого промислового підприємства», здача в оренду «сільськогосподарських машин або житла». Практично безмежні можливості для віднесення домогосподаря до куркульської категорії мав такий пункт, як заняття торгівлею.

Адже кожного, хто виявляв бажання продати на базарі той чи інший продукт харчування, сільська рада відтепер мала право зарахувати до числа куркулів [28, с.107]. Згідно з офіційними даними станом на 1929 рік, на території України куркульські гос подарства складали не більше 4% [25, с.114]. Виходячи з того, що у сільській місцевості Полтавського району згідно перепису 1926 року мешкало 87 тис. осіб, розкуркуленню підлягало не менше 3,5 тис. Згідно постанови ЦВК і РНК СРСР від 1 лютого 1930 року «Про заходи по зміцненню соціалістичного переустрою сільського господарства» [24, с.54], місцевим органам влади надавалося право на свій розсуд розподіляти куркулів на 3 категорії, а саме: а) кур кулі, що чи-нили активний опір колективізації, заарештовувалися і віддавалися до суду; б) найбагатші куркулі, які не вели антирадянської агітації підлягали виселенню у віддалені регіони СРСР. Решта селян, яких віднесли до категорії куркулів, переселялися в інші місцевості, але не ближче 7 км від свого села. Згідно з відповідними постановами центральних органів комуністичної партії, при окружках і райкомх КП(б)У були створені комісії з ліквідації куркульства. Безпосередніми виконавцями стали місцеві партійні та комсомольські організації, працівники сільрад, правління колгоспів, уповноважені райвиконкомів, представники від так званого «комітету незаможних селян». Під гаслом розкуркулення здійснювався, по суті, грабіж майна тих домогосподарів, які за вдяки своїй працьовитості та господарській ініціативі жили дещо краще за основну масу селянства навіть тоді, коли мали у своєму розпорядженні лише землю, коня і декілька голів дрібних тварин та десятків-других птахів. Члени комісії з розкуркулення були матеріально зацікавлені у санкціонованому радянською владою грабунку своїх односельців і, отже, у збільшенні числа «розкуркулених» селян. Як свідчать архівні документи, оприлюднені свого часу полтавськими дослідниками «колгоспного будівництва», далеко не все майно розкуркулених надходило за актами до неподільних фондів колгоспів. Частина його привласнювалася тими ж активістами. На Полтавщині були випадки, коли члени комісії з розкуркулення знімали з куркулів одяг та взуття і тут же, у їх присутності, одягали, на себе [19, с.20]. Та найбільшою цінністю для комуністів і комсомольців були відібрані у куркулів гроші, золоті обручки та натільні золоті хрестики. В одному з документів була зазначена тогочасна ціна вилученого в одного з куркулів майна: нова хата, повітка, погрібник, сарай рублений, комора рублена, хлів для свиней рублений, жолоб для коня, жолоб для корови, віз дерев'яний, двоє саней, 5 бочок, 3 скрині, 2 сундуки, ліжко, дзеркало, стіл і 38 вуликів бджіл. Усе це було продано з аукціону за 70 крб. 20 коп. Колгоспним майном були оголошені: кінь, віз, борона, букер, сани, годинник, 5 подушок, кожух, 2 пари ботинок, піджак, 4 спідниці та 100 аршин полотна [29, с. 99]. Як «куркулів», так і «розкуркулених» приймати до колгоспу було заборонено. Без майна і без домівки біль-

пність цих людей вижити не змогли. Тих же, хто під тиском влади змушений був «добровільно» вступити до колгоспу, вже з перших днів «соціалістичного життя» чекало демонстративне приниження людської гідності. Навіть центральним органам влади ставали відомі факти, коли на Полтавщині керівники сільських рад та уповноважені райкомів партії на свій розсуд арештовували селян та знущалися з них, били іноді до смерті, а при «прийомі до колгоспів» міряли аршином, «дивилася у зуби», оглядали їх як звичайних тварин [29, с. 195]. Місцеві органи влади доповідали республіканському керівництву, що особливо активно противилися колгоспному життю жінки. Ось характерне повідомлення: «А я все одно в колгосп не піду, розведусь, повішусь, або заріжусь, а не піду, він як собі хоче» [29, с.325]. Та найстрашніше селян чекало після того, як основна маса одноосібників насильницьким шляхом була об'єднана у колективні господарства. У Полтавському районі, наприклад, на початку 1932 року колгоспниками стали близько 80% усіх домогосподарів. Тоді ж і почалася за вказівкою із Москви масова викачка не лише зерна, а й узагалі всіх продуктів. Якщо зерно потрібне було для продажу на Заході для одержання валюти, то конфіскацію картоплі, буряків, квасолі і т.п. можна пояснити лише одним: цілеспрямованою політикою компартії на знищення певної частини українського населення. Для вилучення продуктів харчування комуністичні вожді наказали створити в усіх районах так звані «буксирні бригади» по 3-5 осіб у кожній. Для того, щоб процес відбору продуктів був ефективнішим, буксирним бригадам було рекомендовано «працювати» не у своїх, а в сусідніх селах, навіть у сусідніх районах. Очоловували роботу цих офіційних банд знову ж таки комуністи і комсомольці, а загалом не керівництво було за райпарткомом. Що стосується Полтавського району, то згідно рішення ВУЦВК від 9-го лютого 1932 року «Про утворення областей на території УСРР», окремого Полтавського району до 1937 року не існувало [1, с.88]. Основна частина сіл сучасного району знаходилася в адміністративному підпорядкуванні, Полтавської міськради, і, відповідно, Полтавського міського комітету комуністичної партії. Подібна ситуація була характерною і для Кременчука. Саме райпарткоми тут займалися керівництвом так званою «хлібозаготівельною кампанією».

Міськпарткоми нещадно придушували найменші коливання, що мали місце у середовищі сільських комуністів відносно реальності доведених державою планів хлібоздачі, заготівлі м'яса та інших харчових продуктів. Так, 29 липня 1932 року бюро Полтавського міськпарткому заслухало на своєму засіданні питання «Про антипартійне поведіння окремих партосередків, сільрад та колгоспів під час прийняття планів хлібозаготівлі». Було, зокрема, відзначено, що секретарі партосередків та голови Ковалівської, Тахтаулівської, Розсошинської, Грабінівської,

Курелехівської та Парасковіївської сільрад виступили проти запропонованих планів. Вони заявили: «Дати такий план - означає свідомо грабувати, розвалювати колгоспи і примусити колгоспників харчуватися макухою» [8, с.33]. Переконавшись у тому, що після здачі усього зерна державі колгоспи району не виконали і половини наміченого Московією плану, Полтавський міськпартком 10 листопада 1932 року наказав приступити до переобмолоту соломи і перевів у половини. «Весь хліб, що буде одержаний унаслідок цієї роботи - пересівання посіду, полови і при обмолоті соломи, негайно заприходувати в книгах колгоспу і провести необхідні виправки в цифрах валового збору хліба... МПК вимагає уповноважених МПК, секретарів партосередків, голів сільрад, всієї парторганізації дійсно більшовицької боротьби з розкрадниками хліба, в якій би це формі не було...» [17, с.189] - говорилося у цій постанові. Тогочасна влада поспішила дати місцевим органам відповідну юридичну базу - сумнозвісний закон від 7 серпня 1932 року, відомий у народі як «Закон про п'ять колосків». Стаття №2 цього закону вимагала застосовувати у якості судової репресії за розкрадання колгоспного і кооперативного майна вищу міру соціального захисту – «розстріл із конфіскацією всього майна і заміною при пом'якшуючих обставинах позбавленням волі на термін не менше 10 років з конфіскацією усього майна» [29, с.424]. Амністія для «розкрадачів» у даному випадку заборонялася. У роз'ясненні Верховного Суду СРСР від 22 вересня 1932 року говорилося, що дію цього закону слід застосовувати навіть відносно тих злочинців, які мали місце до 7 серпня 1932 року, причому судові слідчі органи були зобов'язані завершувати слідчі дії і ухвалювати вирок не пізніше 15-ти денного терміну з моменту виникнення справи [29, с.525]. З осені 1932 року в документах як партійних, так і радянських органів влади, починаючи від Москви і закінчуючи Полтавою, червоною ниткою проходить лінія на посилення репресій щодо тих, хто з тих чи інших причин не виконував свідомо завищених планів хлібозаготівель. Так, 9-го листопада 1932 року Нарком'юст УСРР надіслав у райони, у тому числі і до Полтави, таємного листа, у якому місцевим судам було наказано «негайно організувати по 5-10 сесій Нарсуда для розв'язування справ районів, що надто відстають». Республіканське керівництво вимагало від органів юстиції «вживати негайних та рушучих заходів по боротьбі з розтринькуванням, розкраданням та приховуванням хліба. Судові процеси в цих справах треба ставити з потрібною швидкістю та нещадно карати злочинний елемент...» [29, с.539]. Інструкція Раднаркому УСРР від 11 листопада 1932 року, яка не підлягала опублікуванню, дещо уточнила терміни судової репресії - «від 5 до 8 днів з моменту порушення справи у виїзних сесіях нарсудів на місці, безпосередньо у селі» [29, с.546]. Че

рез два тижні, 25 листопада 1932 року, Нарком'юст УСРР у своєму розпорядженні вимагав від прокурорів посилити боротьбу за хліб шляхом скорочення проходження судової справи до трьох днів [29;531]. На прикладі функціонування Полтавського кущового суду є можливість переконатися, що місцева влада без будь-яких сумнівів виконувала одержані з центру вказівки. При винесенні відповідного вироку Полтавський кущовий суд, як і сотні інших, не звертав особливої уваги на докази «злочину». Досить показовою у цьому зв'язку була доля Петра Щербини з с. Пушкарівки, якого агенти ДПУ схопили 11 листопада 1932 року, коли той повертався з Полтави додому. В його мішку було виявлено кілька кілограмів кукурудзи, крупи і картоплі, які йому вдалося купити на базарі. Незважаючи на те, що знайшлися свідки, які підтвердили факт купівлі продуктів, «злочинець» одержав 10 років таборів у далеких місцевостях СРСР за «кражу радгоспної кукурудзи». Касаційна скарга, направлена ув'язненим до Харківського обласного суду, виявилася безрезультатною [11;27]. Найменший вияв невдоволення діями влади по конфіскації усіх харчових продуктів, які виявляли у селян вищезгадані «буксирні бригади», закінчувалися арештом і тривалим ув'язненням. Так, Григорій Локошко з хутора Тернівщина поспів заявити таке: «Колгосп - це гірше панщини. Раніше у панів працювали і то годували, а тепер працюєш і сидиш голодним. Колгоспи довго існувати не будуть і повинні розпастися». Вирок «народного» суду - 6 років таборів [11;56]. Проте, враховуючи похилий вік «злочинця», який від голоду ледве пересувався, на основі відповідного законодавства було вирішено у далекі табори його не відправляти, а обмежитися висилкою за межі свого села. Знайомство із судовими справами ще і ще раз засвідчує яскраво виражений політичний характер винесених Полтавським кущовим судом вироків. Так, за невиконання планів хлібозаготівель голова Кротенківської сільської ради М.С. Коломієць у грудні 1932 року одержав 10 років таборів. Таке ж саме покарання було призначене іншому «злочинцю» - голові колгоспу з села Черкасівки Ф.П. Шепітьку [12;43]. В той же самий час справжні злочинці, якими у цілому світі є убивці та гвалтівники, нерідко одержували від того ж самого Полтавського кущового суду по 4-5 років [13;111]. Так звані «правоохоронні» органи не лише не охороняли жодних прав громадян, а, навпаки, самі нерідко порушували як писані, так і не писані закони, найелементарніші норми загальнолюдської моралі. Показовим у цьому зв'язку є факт, виявлений у матеріалах вищезгаданого кущового суду. Так, 19 квітня 1932 року о четвертій годині ранку міліціонер міжвідомчої міліції - Григорій Канава, який перебував у радгоспі ім. Червоної Армії, затримав біля села Триби громадян Ганну Одокієнкову та Степана Горбаня з печеним хлібом, який той, буцім-то,

був украдений у радгоспі. Затриману дівчину було доставлено до контори радгоспу, де її допитували міліціонери Канава та Негрій. На допити був присутній заступник директора радгоспу - Дмитро Василевський. Довідавшись, що хліб Одокієнковій дала її тітка - Марина Власенко, було вирішено доставити до контори і цю громадянку. Остання повідомила, що дала племінниці не вкрадений, а свій власний хліб. Не одержавши бажаного зізнання, міліціонери примусили дівчину лягти на лавку, закотили їй спідницю «і почали наносити побої по задній частині тіла». Після цієї ексекції, до кімнати запросили Степана Горбана і гуртом, разом із заступником директора, почали бити його руками й ногами. «Потім розбули й залізною палицею почали наносити побої по п'ятах, а руками - по шиї та губах». Згодом Горбана вивели надвір, де примусили стати на коліна, продовжували побиття, яке чергувалося із стріляниною понад головою жертви. Ледве живого селянина кати затягли у кімнату, кинувши його на підлогу. Обговоривши ситуацію, троє негідників вирішили Марину Власенко згвалтувати. «В кабінет, де в той час були Назаров, Янушик та Василевський, - читаємо у відповідній справі Полтавського кущового суду, - покликали громадянку Власенкову якій Василевський запропонував лягти... Янушик приставив до лоба револьвер, загрожуючи їй, що коли вона не ляже, то застрелить її» [13;110]. Далі у судовій справі детально описано, як «правоохоронці» разом із заступником директора гвалтували робітниць радгоспу ім. Червоної Армії 17-ти річну Г.Л. Одокієнко та 18-ти річну М.П. Власенко. Як же покарав цих справжніх, а не уявних злочинців «народний» суд? Вирок виявився досить м'яким: усім по 5 років позбавлення волі, але не у далеких таборах Сибіру, а «в загальних місцях без поразки у правах» [13;114]. Ця справа є різким контрастом на фоні іншої, пов'язаної з арештом 2 травня 1933 року нічного сторожа - Івана Григора, «який доїв корову приблизно в час ночі... і зразу ж випив з кухля молоко». Беручи до уваги, що Іван Григор був до революції куркулем, а злочин є «доведеним і соціально небезпечним», суд ухвалив позбавити його волі «в далеких таборах терміном на 10 років...» [28;133]-. Звертає на себе увагу час «злочину» - травень 1933 року, коли голод уже лютував в усій Україні. Аналіз відповідної інформації Харківського облземууправління, у підпорядкуванні якого була і Полтавщина, дає підстави говорити, що Полтавський міськпартком організував досить ефективну роботу по примусовому вилученню у селян зерна для створення посівного фонду у 1933 році. У будь-якому випадку, в числі відстаючих Полтава у 1933 ніколи не згадувалася [19;82]. Що ж до голодуючих, то це питання місцеву владу зовсім не цікавило. Саме такий висновок напрошується після ознайомлення з документами бюро і секретаріату Полтавського міськпарткому

за перше півріччя 1933 року. Абсолютна більшість питань, які розглядали в цей час полтавські комуністи, стосувалися ходу хлібозаготівлі. При цьому, майже кожного дня бюро та секретаріат МПК вимагав від каральних органів посилення репресій щодо тих, хто не виконував поставлених завдань. Так, на своєму засіданні 10 січня 1933 року бюро міськкому вимагало вжити «2-3 найрішучіші репресії включаючи відібрання присадибної землі та виселення з хати...» У випадку зволікання з боку місцевих партосередків та сільської ради з репресіями, міськпартком сприйматиме це як «компрометацію самої ідеї репресивних заходів до злісних нездавців» [7;33]. У середині січня бюро міськпарткому констатувало незначні зрушення у справі хлібозаготівель, адже в окремих сільських радах план було виконано лише наполовину. На своєму засіданні 12 січня 1933 року керівництво полтавських комуністів вимагало затаврувати як капітулянтську тезу: «шукали, бачили, що нічого немає» [7;36]. Через кілька днів бюро оголосило дезертирами 8 уповноважених міськпарткому, які вважали неможливим виконати доведені селам Мачухи, Куриলেখівка, Абазівка, Черкасівська та Ковалівка плани хлібозаготівель, вимагаючи виключення їх з партії та звільнення з роботи [7;49]. З метою поліпшення справи хлібозаготівель, бюро Полтавського міськпарткому застосувало такий метод, як розподіл свого активу із розрахунку один комуніст на 3-4 хати. З колгоспників було організовано кілька так званих «штурмових бригад», які повинні були шукати і знаходити приховане зерно, а разом з ним і інші продукти, придатні до харчування [7;144]. Однак, і «штурмовики» не могли знайти потрібного центру хліба. Шукати хліб як тільки могли: переривали все в хаті, розвалювали комини, довбали підлогу. У середині лютого 1933 року бюро Полтавського міськпарткому констатувало, що за дві п'ятиденки у полтавських селян було відібрано лише 268 центнерів зерна, або 1,1 % від запланованого, а загалом з початку 1933 року - 3497 центнерів або 14,7% плану [7;88]. Коли прийшов час сіяти хліб, виявилось, що селянам сіяти нічим. Не лише у колгоспах, але й в одноосібників зерна не було, що підтверджується таким фактом: станом на 30 квітня 1933 року в одноосібників села Черкасівка було засіяно з 286 га лише 4,0 га; Парасковіївки з 202 га - 3,1 га; в Грабінівці з 92 га - 1,4 га; в Супрунівці з 265 га - 8,5 га і т.д. [7;328] Колгоспний сектор за рахунок виділеного з держрезерву зерна посіяв 71,1% зернових, хоч працювали колгоспники з 4 годин ранку до 21 години вечора [7;328]. Та позитивних наслідків їх каторжної праці було мало. Наприкінці травня і на початку червня, коли з'явилося різнотрав'я, яке люди почали активно вживати у їжу, смерть косила цих нещасних тисячами. У Полтаві, наприклад, в окремі дні березня 1933 року на вулицях міста підбирали понад тисячу мерців [19;67],

яких – спеціальні похоронні команди не встигали своєчасно хоронити, що спричиняло розповсюдження важкого смороду від трупів, що розкладалися. Влада негайно знаходила винних, караючи в'язницею цього разу вже гробокопачів. Спроби полтавців виїхати за межі області у пошуках продуктів найчастіше виявлялися невдалими, по-перше, через відсутність у селян паспортів, по-друге, через заборону виїжджати до Росії. Саме таким було рішення секретаріату Полтавського міськпарткому від 27 січня 1933 року [9;8]. Область, як і вся Україна була, по суті, блокована підрозділами внутрішніх військ, міліції та ДПУ, що зайвий раз підтверджує свідомий намір влади заморити голодом частину селянства. Якщо б не було це так, то чому влада не рятувала голодуючих дітей, заплуюючи очі на масову смертність у дитячих будинках, мешканців яких важко запідозрити у «зриві планів хлібозаготівель». Є свідчення про масову загибель дітей безпосередньо в місті. «Полтава мала особливо недобру славу, - писав у своїх спогадах американський журналіст Генрі Чемберлен, - не раз ми чули в Москві про вози, що проїздили рано вранці вулицями міста, підбираючи трупи мертвих людей... В Полтаві голоду не можна було заперечити, хоч його розмір зменшували... Коли ми оглянули село Жуки, недалеко Полтави, то два місцеві службовці старанно спрямовували пас у доми дрібних службовців місцевого колгоспу. Раптом ми вирішили зайти в крайню хату. Ми знайшли там 14-літню дівчину, що згорбилася на лаві, яка стояла біля хатньої стіни.

- Чи є в неї батько?
- Так, він працює в полі.
- А мати?
- Ні, її мати, її брати й сестри помирали за останньої зими й весни» [22;198].

В одному із спогадів очевидців подій 1933 року в Полтаві читаємо: «Часто, по декілька разів на добу, проводилися облави на безпритульних дітей... Їх ловили десятками, сотнями, закривали у товарних вагонах (для худоби. - М.Я).

Діти кричали, виривалися, крик стояв на пів-Полтави... Одного разу, коли я вже поверталася додому з поїздки, на вокзалі почула: дітей закрили у вагонах і вони всі там померли. Люди казали, що дітей було більше сотні...» [3;237]. Полтавський міськпартком практикував і такий метод колективної відповідальності, як занесення на «чорну дошку» тих сільських рад (сіл, з навколишніми хуторами), які найбільше відставали по таких показниках, як хлібозаготівля. Згідно відповідної постанови партійної влади, були занесені у лютому 1933 року на «чорну дошку» мешканці Ковалівської та Парасковіївської сільських

рад, куди міськком не лише заборонив завозити будь-які товари, але й наказав протягом тижня негайно вивезти увесь «наявний крам» [8;89].

З точки зору оцінки Голодомору 1932-1933 років як геноциду, тобто цілеспрямованого знищення всього народу або його певної частини, важливо відмітити факт голодування не лише селянства, у якого забирали усі, без виключення, продукти харчування, але й інших верств населення. мова у даному випадку йде про таку небезпечно для комуністичної влади як категорій громадян УРСР, як учительство. Час від часу Народний Комісаріат освіти одержував інформацію з місць, у тому числі з Полтави, про те, що учителям по кілька місяців не видавали ніяких харчових продуктів. «Прокурор на заяву про те, що не видають борошна, - читаємо в одному з повідомлень, - відповів глузуванням» [29;334]. Не можна безболісного співчуття читати лист Івана Лашкевича, учителя села Мачухи, який він адресував голові ВУЦВК Григорію Петровському ще у лютому 1932 року. «Вам пишу вже четвертого листа про різні потреби...Дорогий, золотий, коханий, Григорію Івановича! Не допустіть померти у муках, дайте хліба...Якщо на казенного, дайте свого, дайте, візьміть де хочете, будьте милосердні, поспішіть, пришліть... Прошу, молю слізно дати якнайшвидше...» [29;163]. Однак це прохання, як і тисячі інших, залишилося без відповіді. Цей учитель, як і половина мешканців села Мачухи, загинули мученицькою смертю.

Дітей селян голод не рятував навіть тоді коли випускники середніх шкіл ставали студентами. Якщо службовці могли розраховувати на щоденну норму хліба всього від 200 до 400 грам, то в студента Полтавського сільського господарського інституту було лише 200 грам, тарілка рибної юшки, дві ложки каші чи кислій капусти. Про стан справ студентів цього вишу можна судити з того, що у зимову екзаменаційну сесію 1932/33 навчального року чверть студентів не мали фізичних сил з'явитися до інституту для здачі відповідного іспиту. Голодували навіть викладачі. Так, професор Ф.М.Богдан – Катанцев на одній з лекцій заявив : « Я в даний момент по справжньому голодую, а тому співчуваю і вам, студентам» За такі висловлювання цього викладача з роботи було негайно звільнено з висновком: « Як науково – педагогічний працівник цінності «не має»[39;4]. Рятуючись від голодної смерті люди їли собак, кішок, пацюків, а інколи навіть мав місце канібалізм. Так у селі Чернече Семенівського району батько на суді зізнався : «Коли я різав сина, то він міцно спав і жодного разу навіть не крикнув».

Завершуючи виклад подій 1932-1933 років в Україні, нагадуємо, що комуністична влада протягом усіх наступних десятиліть всіляко приховувала свій злочин проти українського, як, втім, і проти ряду інших народів колишнього СРСР, здійсненого нею у 30-ті роки ХХ

ст. Досить символічним є те, що офіційна російська влада і через 85 років після жакхїть 33-го всїяко замовчує вищезгаданий терор голоду. А в окупованому Криму дїйшли навіть до того, що привселюдно спалюють, як це робили гїтлерівські націонал-соціалїсти, книги, у яких зафіксовані небажані для злочинців гуманїстичні ідеї. Злочинцям протиприродні такі поняття, як доброти, честь і совість, адже для них насилля – найвищий ідеал. Події 1932-1933 років в Україні загалом і на Полтавщині, зокрема, лише підтверджують це.

Список використаних джерел

1. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648-1941 рр.) Довідник з історії адміністративно-територіального поділу. – Полтава: Департамент поліграфії ПП «ЕНТ», 2002. – 205 с.
2. Альтерман А. Розвиток хлібного господарства та хлібної торгівлі України / А. Альтерман. – Харків, 1928. – 177 с.
3. Білоусько О. А. Новітня історія Полтавщини (І половина ХХ ст.): Підручник для 10 класу загальноосвітньої школи / О. А. Білоусько, О. П. Єрмак, В. Я. Ревеуєк. – Полтава: Оріяна, 2005. – 371 с.
4. Веселова О. М. Голодомор в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочин проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – 2-е вид., допов. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. – 274 с.
5. Воловина О. Регіональні відмінності втрат від голодомору 1932-1934 рр. в Україні / О. Воловина, С. М. Плохій, Н. М. Левчук, О. П. Рудницький, А. Б. Ковбасюк, П. Є Шевчук // Український історичний журнал. – 2017. – №2. – С.76-116.
6. Граб Василь. Кушніренко Віра Платонівна / Василь Граб // Реабілітовані історією. Полтавська область. Кн. 5. – Київ – Полтава: Оріяна, 2007. – С.244-246.
7. Державний архів Полтавської області. – Ф. П – 12. – Оп.1. – Спр.29:«Протоколи засідань бюро Полтавського міськкому КПУ і об'єданого засідання бюро міськкому та президії МКК». (1932 р). – 232 арк.
8. Державний архів Полтавської області. – Ф. П – 12. – Оп.1. – Спр.38: «Протоколи засідань бюро Полтавського міського комітету КП(б)У (1933 р.)». – 353 арк.
9. Державний архів Полтавської області. – Ф. П – 12. – Оп.1. – Спр.39: «Протоколи засідань бюро міськкому партії та засідань секретаріату (1933 р.)». – 353 арк.
10. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р – 2020. – Оп.1. – Спр.410: «Кримінальна справа Щербини П. І.» – 21 арк.
11. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р – 2020. – Оп.1. – Спр.915: «Кримінальна справа Локошко Г. І.» – 31 арк.
12. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р – 2020. – Оп.1. – Спр.321: «Кримінальна справа Шепітька Ф. П.» – 69 арк.
13. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р – 2020. – Оп. 1. – Спр. 503: «За звинувачення Назарова Михайла, Веселовського Дмитра...» – 162 арк.
14. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р – 3938. – Оп. 1. – Спр. 108: «Карточки на адміністративні райони і на міські поселення Полтавської області по матеріалам переписів 1926 та 1939 років». – 80 арк.
15. Єрмак О. П. Матеріали Державного архіву Полтавської області про демографічні процеси на Полтавщині в 30-ті роки / О. П. Єрмак // Архівний збірник на

посвяту 90-річчя Полтавської Вченої архівної комісії. – Вид-во «Полтава», 1993. – С. 154-162.

16. Єрмак О.П. Вплив голодомору 1932-1933 років на демографічну ситуацію вполтавському селі / О. П. Єрмак // Голодомор 1932-1933 років на Полтавщині. До 60-річчя трагедії. Матеріали наук. конф. – Полтава, 1993. – С. 105-109.

17. Єрмак О.П. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині (1929-1933 роки) // Злочин проти народу: До сідмдесятиріччя голоду – геноциду 1932-1933 років в Україні. Матеріали регіональної науково-теоретичної конференції 22 листопада 2002 р. – Полтава, 2002. – С. 15-85.

18. Єрмак О. П. Рец. на кн.: Національна Книга Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років В Україні. Полтавська область / Упоряд. О. А. Білоусько, Ю. М. Варченко, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт. – Полтава: Оріяна, 2008. – 1200 с. / Історична пам'ять. – 2009. – №1. – С. 136-138.

19. Єрмак О.П. Ціна «великого перелому» / О. П. Єрмак // Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині (1929-1933 рр.): Зб. док. і мат. – Полтава, 1997. – С. 5-52.

20. Єфименко Геннадій. Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні: документи і матеріали / Геннадій Єфименко. – Київ, 2003. – 127 с.

21. Жученко В. С. Історіографія голоду 1932–1933 рр. на Полтавщині / В. С. Жученко // Голодомор 1932-1933 років на Полтавщині. До 60-річчя трагедії: Матеріали наук. конф. – Полтава, 1993. – С. 46-51.

22. Зеленський О. Голод як знаряддя політики // Голод 1933 року в Україні. Свідчення про винищення Москвою українського селянства / Упоряд. Ю. С. Семененко. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 197-207.

23. Известия Центрального исполнительного комитета. – 1925. – 15 мая.

24. История Коммунистической партии Советского Союза. В 6 томах. В 8 книгах. – Т.4. – Кн.2. – М.: Политиздат, 1971. – 607 с.

25. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період НЕПу: Історико-економічне дослідження. – Харків: Основа, 1997. – 400 с.

26. Капустян Г. Т. Пам'ять 33-го кличе молодих. Сповіді свідків і слово історика / Ганна Тимофіївна Капустян: Кременчуг. держ. політехн. ун-т імені Михайла Остроградського; Асоціація дослідників голодоморів в Україні. – 3-е вид., доп. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2017. – 600 с.

27. Ковтун Г. К. Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині / Г. К. Ковтун, В. А. Войналович, Ю. З. Данилюк // Реабілітовані історією. – Київ – Полтава: Рідний край, 1992. – С. 5–49.

28. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині 1932-1933 роки. Збірник документів і матеріалів. – Полтава, 1997. – 264 с.

29. Колективізація і голод на Україні 1929 -1933. Зб. мат. і документів / АН України. Інститут історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992. – 736 с.

30. Коллективизация сельского хозяйства: Важнейшие постановления коммунистической партии и Советского правительства. 1927-1935. – М.: Политиздат, 1957. – 568 с.

31. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. / Р. Конквест. – К.: Либідь, 1993. – 384 с.

32. Кульчицький С. В. Про міжнародне визнання голодомору геноцидом / С. В. Кульчицький // Історія та правознавство. – 2016. - № 28-29. – С. 3-10.

33. Марочко В. І. Голодомор-геноцид 1932-1933 років в Україні: політичний дискурс / В. І. Марочко // Історична пам'ять: наук. зб. / ред. М. І. Степаненко; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2014. - № Вип. 30-31. - С. 53-61.
34. Марочко В. І. Статистика жертв Голодомору: антропологічного-демографічний дискурс / В.І. Марочко // Український історичний журнал. – 2017. - №5. – С. 112-132.
35. Марочко В. І. Статистика жертв Голодомору: антропологічно-демографічний дискурс / В. І. Марочко // Український історичний журнал. – 2017. – № 5. – С. 112-132.
36. Національна Книга Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Полтавська область/Упор. О. А. Білоусько, Ю. М. Варченко, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт. - Полтава: Оріяна, 2008. - 1200 с.
37. Платунов Н. И. Переселенческая политика советского государства и ее осуществление в СССР (1917 – июнь 1941 гг.) / Н. И. Платунов. – Томск: Изд-во ТГУ, 1976. – 283 с.
38. Постановления Совета Труда и Оборона «О ближайших задачах колонизации и переселения» // Сборник документов и распоряжений по переселению. – М.: «Новая деревня», 1927. – С. 18-20.
39. Поточний архів Полтавської державної аграрної академії: Архівна справа №460: «Личное дело Богдан-Катанцева Федора Николаевича». – 27 арк.
40. Про голодомор 1932 – 1933 років в Україні // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – С. 504.
41. Ревегук В.Я. Голодомор 1932-1933 років / В. Я. Ревегук // Полтавщина. Протибільшовицький Рух опору 20–30-х років ХХ століття: нариси історії / В.Г. Ревегук. – Полтава, 2016. – С. 260-281.
42. Сергійчук В. До питання про витоки геноциду українства в 1932–1933 роках / В. Сергійчук // Народна творчість та етнологія. - 2016. - № 1. - С. 11-18; Його ж. Нехтування вітчизняними архівами як ознака неповноцінності досліджень про Голодомор-геноцид 1932–1933 років / В. Сергійчук // Народна творчість та етнологія. – 2018. - № 2. – С. 35-54.
43. Складов Л. Ф. Переселение и землеустройство в Сибири в годы столыпинской аграрной реформы / Л. Ф. Складов. – Изд-во Ленинград. ун-та, 1962. – 588 с.;
44. Соловей Дмитро. Сказати правду. Три праці про голодомор 1932-1933 років / Дмитро Соловей. – К.; Полтава, 2005. – 277 с.
45. Якименко М. А. Українське село: сім десятиліть перебудови (Матеріали до курсу «Історія України» і спецкурсу «Історія сільського господарства і селянства України»). – Полтава, 1993. – 118 с.
46. Якименко М. Переселенський рух у Наддніпрянській Україні в роки століпінських реформ (1906-1913 рр.): Монографія / М. Якименко. – Полтава: РВВ ПДАА, 2009. – 148 с.
47. Якименко М. Голодомор 1932-1933 років на Полтавщині: як це було? / М. Якименко // Національна Книга Пам'яті жертв Голодомору у 1932-1933 років в Україні. Полтавська область... – С. 7-17.
48. Якименко М. Крах соціальної утопії, або примусова колективізація на Полтавщині та її наслідки / М. Якименко // Зоря Полтавщини. – 1989. – 18 лютого та 19 лютого (закінчення); Те ж саме: Прапор. Літературно-художній та громадсько-політичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 144-151.